

րը սպառած էին: Բրտորոնեաները ո՛չ միայն Աստուծոյն, այլ և Սեպուհ լերան ընդարձակ անտառները յաջողեր էին պահպանել իրենց կեանքին գնովը: Աւագակ քաղաքէն հեռ ունեցած պարբերական բախումներու միջոցին զո՛հ տուած էին 6-7 կարիճներ: Անոնք կ'ապրէին վանքին հողերը մշակելով և իրենցմէ Ամերիկայ աշխատող քանի մը երիտասարդներու նիւթական օժանդակութիւնովը:

Ֆիլիպպէ

ԵՐՈՒԱՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՐՔ ՄԱՇԹՈՑԻ

ՈՒՂԱԵԱՒ ԵՒ ՍՐԲԱԳՐԵԱՒ

ՆԵՐԱԾՈՒՐԻՆ

Սակայն, զուտ լեզուաբանական հիմքի վրայ խիստ բանաւոր ազդեցոյցներ կան հաստատելու համար թէ Յառաջաբանը, Դարձ փրկութեան Հայաստան աշխարհիս, և Վերջաբանը Կորինթի ձեռամբ, «Վարք Մաշթոցի» էն յետոյ գրուած են, ո՛չ երբեք Կորինթի ձեռամբ, այլ բանաբաղի մը կողմէ, հետեւաբար երգ դարուն երկրորդ կէտին կը պատկանին: մինչ Վարք Մաշթոցին հաստատաբար առաջին կէտին գրուած է, 444'ին կամ 445'ին, ոչ աւելի ուշ քան վերջի թուականը. քանզի չի յիշեր Վասակի մարզպանութիւնը, որուն վրայ այնքան մեծ գրուատիք հիւսուած է, և չէր կրնար զուրս ձգել անոր ամէնէն բարձր և նախանձելի արտղոսը, մարզպանութիւնը, երբ կը յիշէ «Առաւանայ ուրումն» հազարապետութիւնը, երբ կը յիշէ Վասան Ամատունիի ևս տիտղոսը, «որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց» րտելով:

Թողունք զուգահէտ հաստատմանը մէջ Ազաթանգեղոսի բանաբաղին կողմէ բառերու յաւելում, ձեւափոխութիւն, պարբերութեանց կտրատում, կարկտան, անդէպ և անհամար պատշաճեցում. ամբողջ Ազաթանգեղոսի նմանմաներուն մէջ յայտնի դիտում և ջանք կը տեսնուի պարզելու՝

կողմէ, աւելի յստակ ընելու Կորինթի նորաձեւութիւնները, մեղմելու յանգչեութիւնները, մթին երեցած տեղերը, օրինակ, աշխարհածնիւն եղած է աշխարհածնունդ, միաւորութիւն՝ մենաւորութիւն, ամենապարզեղ՝ ամենապարզ, ամենաշնորհո՞ղ՝ ամենաշնորհ, ողջապատում՝ ողջոյնապատում (խաթարելով իմաստը) խնդրելին՝ խնդրեալն, չողաւորձե՞լ՝ չողաձե, բանջարձաշակութեանց՝ բանջարաձաշակ կենաց, նպատատիւն ցուցել՝ նպատատւորութիւն ցուցալ, յական թօթափել՝ ի թարթափ ական, հարքն որք յաջորդեցան յառաքելական կանոնաց՝ առաջնորդեցան, յորդորելով առ բարեացն քաջութիւն (առաքինութիւն) քաջալիրութիւն (իրբ թէ պարզուած), ակնափայլ տեսիլ աստուածագործ սքանչելագործութիւնք՝ սքանչելութիւնք (ԱԿԹ. 578) հայելւոյն (հայողին) ակնառեալ տեսիլ հայեցելոցն (իրբ թէ պարզուած, սակայն ո՛ւր և ե՞րբ տեսնուեր է հայեցելոյն նայողներ նշանակելը), անջատել ի հայրենեաց իւրեանց (իրենց հայրերէն) անջատել ի հայրենի բնակացն իւրեանց, ի չընորհացն Աստուծոյ ճանապարհորդ լինէր՝ յանձն եղեալ չնորհացն Աստուծոյ ճանապարհորդեալ (զիտելի է որ Բանաբաղը չէ հաւնէր Կորինթի «ի շնորհացն Աստուծոյ» ին = չնորհացն Աստուծոյ, և փոխեր է, իրբ թէ պարզեր է առանց մտադիր ըլլալու որ պատուական հայերէն է զոր նոյն ինքն Սահակ զորձածեր է իր թուղթին մէջ առ Պրոկզ «Առ ժամանակս ի չնորհացն Աստուծոյ տոյնպիսի ինչ չե է յայտնեալ») առ ի մանրակտիտ առնելոյ, զկարեորագոյնս պատմելոյ՝ զհանգամանս ասացաք (իրբ թէ պարզուած) առ ի մանրակրկիտ առնելոյ զկարեորագոյնս և զօգտալարագոյնս պատմեցաք, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ, մի ազգ կասարեալ, խոտաբուտ ճաշակօք՝ ճարակօք և այլն: Եթէ այս երկու տարբերակները կիրարկողը նոյն ինքն Կորինթն է, զոր վայրկեան մը խոկ չը կրնար մտքէն անցընել ուղղադատ բանաբարին մը՝ հարկ կ'ըլլայ ենթադրել թէ Կորինթի վերջի տարբերութեան յանկարծ իր յունական, յանդուգն նորաձեւող, խրթին լեզուէն դարձի եկած, ուխտած է ինքզինքը ուղղել, պարզ և հանրատուոր լեզուով գրել. բայց առ պարագային, ինչո՞ւ իր

գրածը ինք խեղաթիւրէր և խաթարէր:

Գործնաւ, Կորինթի մէջ գրչագրական վրիպակ մը մեծամեծ սխալական հետեւութիւններու առաջնորդած է չ- Սարգիսեանը: Կտակաւ բառն է ան, զոր պէտք է ուղղել զտակաւ հետեւեալ հատուածին մէջ (էջ 48) « քանզի չէաք իսկ հանդուրժողք զամենայն արարեալս կտակաւ զխրաքանչիւրսն (նշանակել կամ պատմել) », ուր ակներև է թէ զտակաւ է հարապար, որ հնչումով կը մօտենայ կտակաւ, և լսելով ընդօրինակող մը կրնայ դիւրաւ շփոթել, ինչպէս եղած է, օրինակի համար (Ոսկ. Մեկն Փիլիպ. էջ 365) « Զի որ ընդ ճշմարտութեան մարանչի չկարէ կանազիս (տպեալ) վնել, այլ և առաւել դանձն խոցէ », ուր զանազիս է բուն բառը, որ հնչական նմանութեամբ շփոթուած է ու կանազիս եղած ընդօրինակողէն:

Կորինթի իմաստը պարզ է « կարող չէինք ամէն բրածները ճշգրտաւ ամէն մէկը նշանակել »:

Գտակաւ ճիշդ այս իմաստով գործածուած է Կորինթի ուսումնականց եղնիկէն « և եղջերուաց զտակաւ զժամանակ խառնիցն իմանալոյ »: Սակայն այս բառը՝ Ազաթանգեղոսի հաւգաղչիո հատուածին մէջ՝ գրչազրի սխալով դարձեր է « զիտակաւ » ի, ճիշդ ինչպէս Ոսկեր. մեկն Մատթէի գիրք Գ. ճառ 1Բ., ուր օրինակը ունի « զիտակաւ » բայց տպագրողք իրաւացի ուղղած են զտակաւ: Սակայն Հայր Սարգիսեան չանգրագոնալով գրչագրական այս սխալին, և զիտակաւ ուղիղ ընդունելով և մեկնելով « զիտակ ըլլալով » տեսէք ի՜նչ մեծակշիռ հետեւութիւններ կը կառուցանէ այդ խաբխուր հիման վրայ Կորինթի նկատմամբ:

« Աւտի ամենայն հաւանականութեամբ կարելի է եզրակացնել թէ Ազաթանգեղայ վերջարանը յառաջարանին միմասն է, և թէ յառաջարանն իսկ է արգասիք գրչին Կորեան: Եւ յիշաւի այս բացատրութիւնն իսկ « Զէաք հանդուրժող զամենայն արարեալսն զիտակաւ նշանակել » կը ջուշնէ թէ հեղինակ վերջարանին և նորա նախընթաց բաղաձայն հատուածոցը՝ Կորինթ եղած է և ոչ այլ ոք որ ժամանակաւ հետի գտնով՝ կ'անդիտանար Գրիգորի և Տրդատայ գործոց շատերն. արդարեւ երբնա կը խոստովանի(?) այս բանս, մենք

իրաւունք չունինք այլապէս պնդել . . . : Ուղղակի Կորեան ընծայելով այդ մասը գարձեալ կ'ըսեմ թէ այն ժամանակէն ի վեր ներմուծած էր նա զայնոսիկ Ազաթանգեղայ գործոց մէջ, երբ գեռ Ս. Մեսրոբայ պատմութիւնը գրելու ձեռք դարկած չէր, և թէ վերջինը գրած ժամանակ իւր առաջագոյն գրուածներէն քաղուածներ բրաւ »:

Ահա վտանգը Կորինթը Ազաթանգեղոսով ուղղելու սխալին, զոր գործած է նաև Նորայր, ինչպէս պիտի չուցնենք: Շատ աւելի տեղիք կայ Ազաթանգեղոսը ուղղելու Կորինթով, ինչպէս վերը չուցուցինք, բայց աւելի ընդարձակօրէն յետոյ: Առ այժմ մէկ քանի օրինակներ կը բաւեն լուսաւոյն նշուի մը արձակելու այն խորհրդին վրայ թէ որո՞ւն կը պատկանի առաջնութիւն, և թէ ո՞րն է ճշմարիտ մատենագիրը և ո՞րն է հետեւակ բանաքաղը:

Չ. Սարգիսեան՝ Կորինթի ուրիշ աւելի յստակ տողերն ալ սխալ մեկնած է, ինչպէս « Հրաման առն ուրումն պատուականի Յովսէփի կոչեցելոյ և քաջալերութիւն այլոց աշակերտակցաց մերոյն վարդապետութեան », աշխինքն մէկուն հրամանը, միւսներուն ալ խրախուսանքը ձեռնարկել տրւին կենսագրութեան, մինչ Չ. Սարգիսեան կ'ըսէ « զրեց ի քաջալերութիւն աշակերտաց »: Նաև « առ ի մանրակտիտ առնելոյ զկարեւորագոյնս պատմելոյ, զհանգամանս ասացաք » (աշխինքն կարեւորագոյնները պատմելու համար, որպիսութիւնը, պարագաները, ամբողջական նշմար մը տրւինք), Չ. Սարգիսեան կ'աշխարհէ՝ պատմելոյն և տք ստորակէտը վերցնելով, որով կը խառնակի իմաստը:

Ուրիշ օրինակ, Ազաթանգեղոսի խմբագրողին բանաքաղ ըլլալուն: Կորինթ ունի « Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի թագաւորէն սկիզբն առնելոյ զխոթադուծ կողմանս Մարաց որք ո՛չ միայն վասն ղիւսկանս սատանայակիր բարուցն ճիւղութեան այլ և վասն իսցեցեկազոյն և խոշորագոյն լեւուին զժուարմատոյցք էին » և այլն: Ազաթ. ի զուգահէժի հատուածը (էջ 589) այսպէս կը փոխէ. « Զերծուցանել զնոսա ի գարչելի (աւելագրութիւն) ղիւսկանս սատանայակիր բարուցն ճիւղութեան: Զխոթադուծ կողմանցն աշակերտելոյ, զխոշո-

բազմոյն և զխեցրեկագոյն (տեղափոխութիւն երկու ամականներուն) քառս հեթանոսութեան չըջել ի զգաստութիւն»։ Պարզ համեմատութիւն մը յայտնի կ'ընէ թէ մ'ընէ բանաքաղը, տեղափոխութիւն, աւելադրութիւն, բառի թեթեւ փոփոխութիւն փոխած ըլլալու համար լոկ. բոլոր նշանները հոն են։ Նաեւ Կորիւնի մէջ «խեցրեկագոյն լեզու» պատշաճ ամականն է լեզուի համար, զրեթէ միշտ ատ զոյականին համար զործածուած է. մէկ անգամ կը յիշենք Ոսկեր.ի մէջ նուազի համար, և ուրիշ տեղ մը զնոյցի համար զործածուած. բայց Ազաթ.ի մէջ բանաքաղը անփութութեամբ տուեր է ատ ամականը քառքի, որուն չի պատշաճիր այնքան. իսկ Ազաթ.ի դիւցախներ Կորիւնով ուղղելի է դիւսախներ, եթէ հոգ ալ բանաքաղը Կորիւնէն թեթեւ մը տարբերած ըլլալու գիտումով դիւցախներ ի փոխած չըլլայ՝ հեթանոսականի իմաստով։

Կորիւն (էջ 23) ունի «Համարձակագոյն և առաւելագոյն գաշակերտութիւն նորագիւտ վարդապետութեան խնդիրն ուսուցանել»։

Ազաթ. (528) «Համարձակագոյն և առաւել բարձրագոյն (ինչո՞ւ աւելցնել բարձրագոյն) գաշակերտութիւն նորագիւտ վարդապետութեան խնդիրն ուսուցնել են»։

Ուսանել անշուշտ զբնագրի սխալ է ուղղելի Կորիւնով, բայց խնդրել խնդրել տեղ՝ չէ նոյնպիսի, այլ կասկածելի է իբր պարզելու ջանք Ազաթ.ի զբնակին կողմէ։ Կորիւնի խնդրել պատուական հայերէն է «խումբ խումբ կը գումարէին» իմաստով, ինչպէս նոյն էջին մէջ, Կորիւն ունի «գումարել... գաշակերտեալսն ճշմարտութեան»։

Ուրիշ տեղ, զարձեալ, բանաքաղը ինքզինքը կը մատնէ անհարկի աւելագրութեամբ (յայտնի նշան հետեւողութեան) Կորիւն ունի (էջ 43) «Զայր քուն աչաց և ոչ նիտն արեւանաց մինչև հասանել ի հանգիստ Տեառն»։ Այս բացատրութիւնը Կորիւնի ուսուցիչ Մաշթոցի անդրանիկ թարգմանութեան Առակաց Գրքին մէջ երկու անգամ զործածուած է, և աշակերտ Կորիւնի խիստ բնտանի ըլլալով այդ գիրքը, բնական է չիշուած։ Սակայն Ազաթ.ի մէջ բանաքաղը քաղելով հանդերձ Կորիւնէն կը նկրտի իբր թէ ճոխացնել փոխ առածը և մեղրին վրայ շաքար ցանկու կերպով կը

զրէ «Զայր քուն աչաց և ոչ նիտն արեւանաց և ոչ նիտն իրանացն մինչև հասանել ի հանգիստ Տեառն» (ինչո՞ւ չաւելցնել նաեւ «և ոչ դիւր անձին և ոչ դաւար կենացն»)։

Կորիւն ունի (էջ 39) «և բարեխօսել նորա վասն սրբոց, և բարեխօսել Հոգւոյն Սրբոյ՝ առ ի վարդապետելոյ մեզ զի ընդ միմեանց բարեխօսելն դիտելի է»։

Այս հատուածը որ Հոգով. Բ. 27-ի մէջ բերումն է, կ'երևի թէ Ազաթ.ի խմբագրողը չէ անդրադարձեր, մոթ գտեր է, և պարզելու դիւրիմաց բնելու եռանդէն մղուած, հետեւել կերպով ալլափոխած է։

«Եւ բարեխօսել Հոգւոյն Սրբոյ՝ առ ի վարդապետելոյ մեզ զի ընդ միմեանց (ուղղելի Կորիւնով ընդ միմեանց) բարեխօսիցանք, և ոչ երկ առ բարձրագոյն ոք Միաձնին կամ Հոգւոյն Սրբոյ բարեխօսելն զիտելի է»։

Բանաքաղը նախ Հոգով. Բ. 27-էն Կորիւնի մէջ բերումին էական մէկ մասը «վասն սրբոց» զուրս ձգեր է, երկրորդ Կորիւնի «զի ընդ միմեանց բարեխօսելն (Ոսկեղարեան հայերէնի զի էն ետքը անորոշ դերբայ զործածական ձևը պարզելու համար փոխել է բարեխօսիցանքի), երրորդ՝ անտեղի պարբերութիւն մը աւելցուցեր է մեկնողական, եթէ այս վերջինը ընդօրինակողներու լուսանցագրութիւնը չէ որ սպրդեր է բնագրին մէջ։

Ինչ որ ալ ըլլայ, կարելի չէ երկմտիլ թէ ո՞րը որմէ բանաքաղած է, ոչ ալ կարելի է ենթադրել Հ. Սարգիսեանի հետ, թէ «նոյն ինքն Կորիւնն է ինքեան բանաքաղ»։

Այս մի քանին իբր օրինակ, բայց զեռ կան տասնեակներով, զորս մի առ մի մեր վերահաստատած Կորիւնի բնագրին ծանօթութեանց մէջ նշանակած ենք. իսկ զեռ կայ մասնանշելի Կորիւնի մէկ անձի մը վրայ զբաժը՝ Ազաթ.ի խմբագրին կողմէ ուրիշ անձի մը վրայ անճահօթէն պատշաճեցնելը (Մաշթոցինը՝ Ս. Գրիգորի վրայ, վահան Ամատունիինը՝ Տրդատի վրայ, Մաշթոցի և իր աշակերտներունը՝ Տրդատի և աշակերտելոց վրայ, Մաշթոցինը զարձեալ Ռատակէսի վրայ), որ այնպիսի անկյանելի անտեղութիւններ յառաջ կը բերէ որ մէկանց յայտ կուգան անճաբակ բանաքաղին անխոհմտութիւնները,

յատուկ ցուցակազրույթեամբ կը ներկայացնենք ընթերցողին: Աստուծոյ, ինչպէս և պարբերութեանց բառերու փոփոխութիւն իրր թէ պարզելու համար, կարատուամ, անկեղի կարկտան, աւելադրութիւն կամ բարձու մասանց, այս ամէնը տատաօրէն մեր դէմ կ'ելլեն Ազաթ .ի մէջ, և ասանց ամէնուն զուտեղալ զօրութիւնն է որ անգիմագարձ կը տանի մեր հասած եղբակացութեան: Եթէ ցանցառ օրինակներ միայն գոյութիւն ունենային վերագրելու անտեղութեանց, թերևս հնար ըլլար վերագրել զանոնք մեր այժմ ձեռքը հասած Ազաթանգեղոսին խանգարեալ օրինակ մը ըլլալուն, ինչ որ ստուգիւ ալ է:

Այս խանգարման մէկ հետաքրքրական և չուարճալի օրինակն ալ տանք: Զուարճալի ըսինք, որովհետեւ այդ խանգարումը՝ հրէշային ծնունդ մը՝ ինքը սերած է ուրիշ խանգարումէ մը, որ Կորինի օրինակին մէջ սպրդած է (զարձեալ ապացոյց Ազաթանգեղոսի Կորինէ կախումին) և որ բազմաթիւ պատմաբաններ, քննադատներ մոլորեցուցած և ընդ վայր յածեցուցած է: Կ'ականարկենք «Ընդամենա Դաստակերտ»-ին. (Ազաթ. էջ 623):

«Հասանէր յառաջագոյն ի դաստակերտն իւր յԸնդամենա (Կ. Պօլսի տիպ՝ յԸնդամենա) յԱյրարատեան գաւառին ի Վաղարշապատ քաղաքն»:

Խանգարումը Ընդամենա կամ նախնորքի տարբերակը Ռոտատակն բառն է, զոր ցարդ ամէն ոք՝ այս պարբերութիւնէն զատելով՝ ստուգապէս զոյգութիւն ունեցող գաւառ (այս իմաստը տալով «դաստակերտ»-ին) կարծեր է և Հայաստանի ընդարձակ սահմաններուն մէջ անոր տեղը գտնելու զբաղեր է վայրապար, քանի որ չգոյին ի խնդիր կ'ելլեն: Ոմանք Յովհ. Կաթողիկոսէն յիշուած Ռոտակաց գաւառին հետ կը նոյնացնեն: Այլանձն Ռոտատակ գաւառ մը կը յիշէ «Ընդ մեծ-կողմանս և ընդ մեծ-իրանս, այսինքն է Ուտի և Արձախու մէջ, իսկ Հ. Սարգիսեան (Ազաթ. էջ 222) այդ նորալուր անունը կը սեփականէ «Ազաթանգեղոյ էջ 545 յիշուած մշակեալ և ծառախորտ այգոյն . . . այս ճշմարտութիւն (3) աւելի յայտնի կը տեսնուի սանսկրիտ rohanta բառէն որ կը նշանակէ ծառս և տունկս պատաստուողս

կամ որթս»:

Այս մտացածին գաւառին անգոյ և լոկ խանգարումէ ձեւացած լինելը իսկոյն երեւան կուգայ, երբ ձեռք առնենք մեր Կորինը և դէմը դնենք զուգակէտ հաստուածը, որ սակայն ինքն ալ իր կարգին ծալած ըլլալով ուրիշ խանգարումով մը զժուար կ'ընէր չուգակէտին գտումը. բայց բախտաւոր զանուելով նշմարելու և ուղղելու Կորինի մէջի խանգարումը, զիւրին եղաւ նշմարել նաև անոր վրայ հիմնուած Ազաթանգեղեան նոր խանգարումը: Կորինի պարբերութիւնն է (էջ 24) «երթեալ իմաներ առ ոսս սանն Գողթան՝ յառաջին դաստակերտն իւր (այսինքն իր աւետարանական արուեստին առաջին ձեռնարկին տեղը, ձեռնարկը, դաստակերտը):

«Առ ոսս սանն» գրչագրի սխալը ուղղեցինք առ ոսսանն, հասկանալի պարզ հնչական սխալ մը, տունն տուողէն լսելով ընդօրինակողի համար: Արդ «առ ոսս սանն» խանգարումը անցնելով Ազաթանգեղոսի մէջ՝ իր կարգին նոր խանգարում մը կրեր է և փոխուեր է առ ոսս սանն կամ ըռոսսաննի (Կ. Պօլսի տիպ), և ուրիշ օրինակներու մէջ ըռոսսաննանի. և որովհետեւ այդպիսի կամ անոր մօտ հասարակ անուն չկայ հայերէնի մէջ, և հասանելու վրայ է խօսքը յատուկ անուն տեղի անուն համարուեր է և զխաղրով սկսուած դրուեր է, ուստի և «յառաջին դաստակերտն իւր» իրր բացայայտիչ ընդամենա կ'անցուցեր է խմբագրող՝ բանաքաղը Կորինի առաջին բառն ալ ձախող կերպով յառաջագոյնի փոխելով՝ փոփոխած ըլլալու մարմաջէն, որով Ազաթանգեղոսի այս պարբերութեան խանգարումը կատարեալ գործեր է:

Արդ՝ Ազաթ .ի այս մասերը՝ անոնցմէ առաջ զրի առնուած Կորինով ուղղելու մեր սկզբունքի համաձայն, կ'ուղղենք Ազաթ .ի վերոգրեալ պարբերութիւնը սպաւէս.

«Հասանէր առ ոստանն Այրարատեան գաւառին ի Վաղարշապատ քաղաքն յառաջին ի դաստակերտն իւր», կամ «յառաջագոյն ի դաստակերտն իւր» եթէ ուղուի անպատճառ պահել որեւէ գնով բանաքաղին մուծած սոյն անիմաստ փոփոխութիւնը. անիմաստ՝ որովհետեւ առաջին դաստակերտն միշտ առաջին է, և առաջինէն աւելի առաջ՝ իմաստ է:

Այսպէս ընդ միշտ կը թողուի «Ընտանեկան» մոլորեցուցիչ հրէշը, և կը դադրի գոյութիւն ունենալէ, ինչպէս արդէն գոյութիւն չունէր մինչև Զբոյ դարու Ազատագրողական համամատարար սխալազերծ օրինակներուն մէջ, քանի որ կրպակսի հայերէնէ թարգմանուած յոյն օրինակին մէջ, և առ նշմարելով Հ. Սարգիսեան (Ազատ. էջ 335), զարմացած պատճառը կը հարցնէ, «յատուկ անունս Ընտանեկան կը պակսի (ի Յունարէնէն) չգիտեմ առ ի՞նչ»։ կը պակսի սա գերազանց պատճառով որ գոյութիւն չունէր Հայ բնագրին մէջ որպէսզի փոխարկուէր Յունարէնի։

Մանչեսթր

ԿԱՌՆԻԿ ՅԸՆՏՐԿԻՄԵՆ

ՅՈՒՇԵՐ ԱՐՄԱՇԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐԷՆ

Զեռագրական ամէն ժողովածու մեր նախահայրերու հոգեկան արտադրութեանց ծաղկեփունջ մըն է և հայելի մը անոնց կեանքին ու գործունէութեան։ Ամէն Հայ որ կը հետաքրքրուի իր ազգին անցեալով և անոր քաղաքակրթութեամբ, ստիպուած է անգամ մը աչքէ անցնել մեր ձեռագրական ժողովածուները, ուր նա կը գտնէ ամենալուրջ և ամենագոյնաւոր արժանի նիւթերէն սկսեալ մինչև ամենազրուարճալի առակներ, ստացուածներ ու ժողովրդական երգեր։ Այս յօդուածին մէջ մենք կ'ուզենք պարզ ու անպաճոյճ ճաշակ մը տալ մեր ձեռագրական ժողովածուներու մասին վերոյիշեալ տեսակէտով։

Նախ բնենք թէ մեր խեղճ նախահայրերը ի՞նչ մեծ դժուարութիւններով ձեռագրեր կը գրէին և կամ մանուանդ զանոնք կը պահէին։ Ինչպէս յայտնի է՝ հին դարերուն մեջ թուղթի գործարաններ գոյութիւն չունէին, և մագաղաթ ու գրթի մը համար տրամագրելի թուղթ ունենալու համար հարստութիւն մը պէտք էր։ Այս է պատճառը որ գրիչ մը (սովորաբար հոգեւորական) ի վիճակի չէր իր ուզած գործը գրելու կամ արտագրելու, մինչև հարուստ աշխարհական մը կամ բարձրաստիճան հոգեւորական մը նիւթական անհրաժեշտ ծախքերը չհոգար։ Զեռագիրը այս-

պիսի դժուարութիւններով գրուելէն ետքը, մեր ազգին քաղաքական դարաւոր անապահովութեան հետեւանքով դժուար էր նաև զայն պահպանել, քանի որ օտար թշնամիներ չարունակ մեր երկիրը կ'արշաւէին և յափշտակած ձեռագրերը կ'ոչնչացնէին կամ աւարելով սուղ գինով կը ծախէին։ Հետաքրքրական է այս տեսակէտով հայ ազգին քաղաքական անապահովութիւնը պատկերացնող Արմաշի N° 145 Աւետարանը, որ անգամ մը թշնամիներէն կը յափշտակուի 16^{րդ} դարուն ըսկիգրը և հայ Կէն մը Գուլազ անունով «հանեալ ի պարանոցէն Ղուլ մի Գիւ. (3000) դահեկանի ետուր և ազատեաց զաւետարան»։ Ի՞նչ զոհողութիւն կ'ընէ մը համար... Զեռագիր աւետարան մը ազատելու նպատակով մանեակը զոհել։ Նոյն աւետարանը կը յափշտակուի երկրորդ անգամ 1578-ին «Ղալլալի» (պարսիկ) և «Խոնդարի» (թուրք) միջև ծագած պատերազմի մը միջոցին, և Հայերու վիճակը այնքան կը ծանրանայ «որ շատ ոք երանի կուտայ ին մեռելոց»։ Ահա այն ատեն զայն կ'ազատէ հաւանք մը, «Յիշեցէք զՏէր Վարդան որ նորա հրամանօք ազատեցաք Ս. Աւետարանս ի ձեռաց այլազգաց»։ Այս Աւետարանին ողբասկանը ասով ալ չի վերջանար։ 1733-ին «Եղեւ Շամախի (կովկաս) այս յափշտարանս... յինկեր էր գէրի, ի ձեռէն Լեզկոյն (Լեզկ) ազայտեց Ակէնցի (Ակն)»... Յակոբէն։ Այսքանը միմիայն մասնաւոր կերպով յիշատակուածներէն. կարելի է երեւակայել թէ որքա՞ն գրչագրեր կորած և որքա՞ն ուրիշներ երիցս գնուած են առանց յիշատակուելու...

Յայտն Հայոց հին իրաւական և ընկերային վիճակը շատ քիչ ուսումնասիրուած է։ Երբ մենք լսենք օրինակի համար թէ մեր հին հեթանոսական շրջանի թագաւորներու մահէն ետքը անոնց զերեզմանին վրայ անոնց սիրելի հարճերն ու կիները կը թաղէին սպաննելով զանոնք, կը կարծենք թէ Սկիւթացիներու և կամ Հօթէնթօցիներու մասին կը խօսին։ Այս ընկերային տեսակէտով շատ հետաքրքրական է Արմաշի ձեռագրերուն N° 28-ը։ Այս ձեռագրին պարունակած կանոնագրքին համաձայն հին Հայոց մէջ ազնիւ մը 12 տարեկանին և մանչ մը 14 տարեկա-